

УДК 631:026/027 “1941/1945”

А. С. БЛОЦЕРКІВСЬКА, ст. наук. співроб., канд. істор. наук,
Державна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1945 рр.)

У статті на основі здійсненого автором історичного аналізу висвітлено період діяльності Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.); охарактеризовано організаційну структуру, склад керівництва та основні принципи роботи установи.

Ключові слова: Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека, Національна академія аграрних наук, Велика Вітчизняна війна, науково-дослідний інститут, фонд

Вступ Широкий суспільний інтерес до історичного минулого держави, характерний для національно-культурного відродження українського народу, спонукає вчених-істориків до всебічного і глибокого вивчення й аналізу наукової спадщини в різних галузях народного господарства, зокрема – у сільському господарстві. Адже звернення до практичних надбань попередніх поколінь, критичне осмислення їхніх здобутків дозволить адекватно показати перебіг історичних подій в Україні, по-новому оцінити досягнення сучасників і, можливо, використати на практиці досвід минулого.

Метою даної праці є висвітлення діяльності Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки – ЦНСГБ (нині Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України) в роки Великої Вітчизняної війни. Зазначений період в діяльності установи є малодослідженим.

На сьогодні Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України є третьою за величиною сільськогосподарською бібліотекою світу, провідною галузевою бібліотекою – депозитарієм. У Бібліотеці зберігається унікальна за повнотою і універсальна за змістом колекція вітчизняних та іноземних видань XVIII – початку XXI ст. на 25 мовах світу, об’єм якої перевищує 1 млн. одиниць зберігання, що висвітлюють процес становлення і розвитку вітчизняної аграрної науки, освіти та техніки.

При Бібліотеці функціонує аспірантура, докторантура, а також Спеціалізована вчена рада по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора історичних наук. Центр історії аграрної науки, який існує з 2000 р., проводить і координує історичні дослідження в області сільськогосподарської науки, освіти та техніки.

Дослідження з історії установи проводиться в рамках загальної теми «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення і розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-

методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (№ держреєстрації 0111U003538) та безпосередньо теми Центру історії аграрної науки в 2012 році «Сільське господарство України в роки Другої світової війни».

Історія Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН є досить багатогранною і бере свій початок ще з 20-х років минулого століття. Дослідженням основних історичних етапів Бібліотеки нині фундаментально займається безпосередньо її керівник, доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент НААН В. А. Вергунов. Його праці з вищенаведеної тематики підготовлені на основі аналізу багатьох різноманітних архівних джерел і є досить ґрунтовними за своїм змістом. Більш детально наукові результати висвітлені у виданні 2007 р. «Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН: історія і сьогодення» [1].

Так, у розділі 1 «Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН – скарбниця національного виміру (історична ретроспектива)» автор розкриває історичну картину заснування та діяльності Бібліотеки впродовж 1921–2005 рр., приводить інформацію, що Державну наукову сільськогосподарську бібліотеку НААН було створено у м. Харків у листопаді 1921 р. як службу книгозбірню Народного комісаріату земельних справ УСРР (НКЗС УСРР) із фондом 1007 книг [1, с. 13].

Упродовж наступного десятиріччя (1921–1931 рр.) Бібліотека продовжувала залишатися в системі НКЗС УСРР. За цей період її фонди поповнились галузевою літературою, що надійшла з Сільськогосподарського наукового комітету України, науково-дослідних інститутів: економіки та організації сільського господарства, ґрунтознавства.



**Рис. 1. Колишнє приміщення
Центральної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
(м. Харків, вул. К. Лібкнехта, 82)**

Згідно з протоколом №11/664 від 3 квітня 1930 р. Ради Народних Комісарів УСРР «Про реконструкцію сільськогосподарської дослідної справи» було створено мережу республіканських науково-дослідних інститутів та установ, до складу якої ввійшла й Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека. Хоча остаточно Бібліотека відбулася як спеціальна наукова установа відповідно до Постанови Ради Народних Комісарів УСРР (РНК УСРР) №154 від 22 травня 1931 року «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» [1, с. 17].

З того часу для Бібліотеки було відведено спеціальне приміщення в м. Харків по вул. К. Лібкнехта, 82 (рис. 1). Але впродовж існування Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935 рр.) ЦНСГБ

мала велику проблему з нестачею площі для виконання безпосередніх функціональних дій (як і нині – *авт.*).

Основною метою цієї праці є доповнення уже існуючих фактів з історії діяльності Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки, а також аналіз знайдених нових архівних документів щодо основних принципів роботи установи в період Великої Вітчизняної війни (1941–1945).

Стосовно апарату керівництва, на теперішній час відомо небагато. Політичні процеси, що відбувалися в країні впродовж 30-х років минулого століття не минули й Бібліотеку. Це позначилося на частій зміні керівників установи. Так, у 1933 р. з посади директора був звільнений Г. А. Мельник, а призначений Купко. Із середини 30-х років минулого століття директором став колишній член Президії Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук Олександр Федорович Корнеєв. Саме за період його управління значно розширились функції Бібліотеки як інформаційно-бібліотечної установи, збільшились фонди та довідково-бібліографічний апарат [1, с. 20].

Науковою новизною цієї праці є те, що крім «Положення про Центральну наукову сільськогосподарську бібліотеку НКЗС УРСР» (1944 р.), внутрішньо-організаційної структури ЦНСГБ, у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) вдалося відшукати цінну інформацію щодо подальшої долі керівничого складу Бібліотеки.

Так, згідно з особовим наказом Народного комісаріату земельних справ УРСР №329 від 28 липня 1941 р. виконуючою обов'язки головного бухгалтера ЦНСГБ Наркомзему УРСР стала Марія Дмитрівна Попова. Вона мала право другого підпису на всі грошові документи [2].

Знайдені відомості, що восени 1941 р. директор бібліотеки О. Ф. Корнеєв покинув м. Харків з невідомих причин. На його місце виконуючим обов'язки з 1 жовтня 1941 р. Наркомземом УРСР було призначено І. Ф. Михайлова з окладом 800 крб. за місяць. 1 жовтня 1942 р. згідно з наказом №130 Народного комісаріату земельних справ УРСР М. Д. Попову було призначено тимчасово виконуючою обов'язки завідувачою (директора – *авт.*) Бібліотеки [3].

Після окупації згідно з особовим наказом Народного комісаріату земельних справ УРСР № 298 від 22 квітня 1944 р. директором Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки з 1 квітня 1944 р. став Олександр Федорович Корнеєв. До цього часу обов'язки керівника установи виконувала Марія Дмитрівна Попова [4].

Щодо діяльності Бібліотеки, варто зауважити, що перед початком Великої Вітчизняної війни у ЦНСГБ налічувалося 200 тис. примірників літератури, а щорічно Бібліотеку відвідувало 500 читачів. Найважчими роками у діяльності установи стали воєнні роки періоду окупації фашистськими загарбниками м. Харків. ЦНСГБ, на жаль, поряд з ВНЗ не була евакуйована, хоча частина галузевих науково-дослідних інститутів покинули місто.

Згідно із здійсненими історичними дослідженнями професора В. А. Вергунова 29 травня 1942 р. за наказом № 255 Харківської міської управи, підписаним обербургомістром міста О. П. Семененком та особливо уповноваженим постійної місцевої комендатури Ромпелем, Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека увійшла до складу Харківської науково-технічної управи, яку очолив професор О. І. Крамаренко. Окрім діяльності Бібліотеки Управою координувалася діяльність вузів та науково-дослідних інститутів. Дещо пізніше, 15 червня 1942 р. контролюючий орган був перейменований на Управу науково-дослідних інститутів під керівництвом доцента С. Ю. Лісовенка. Як робить висновок професор В. А. Вергунов, завдяки функціонуванню установи для потреб окупаційного режиму, було збережено життя співробітників та книжкові фонди [1, с. 26].

Першим документом, що регламентував відновлення діяльності науково-дослідних установ УРСР після окупації, стала Постанова ЦК КП(б)У та РНК УРСР № 545 від 13 грудня 1943 р. Було відновлено діяльність Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки, 5 науково-дослідних інститутів та 8 дослідних станцій системи НКЗС УРСР [5]. Так, станом на 15 липня 1944 року було відновлено діяльність вже 59 науково-дослідних установ, серед яких: 1 Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека, 10 науково-дослідних інститутів, 26 науково-дослідних станцій, 15 дослідних полів та 7 опорних пунктів.

У пояснювальній записці до плану та кошторису ЦНСГБ на 1944 р. директор М. Д. Попова підтверджує, що в роки окупації Бібліотека залишалася єдиною фундаментальною спеціалізованою установою, що обслуговувала запити щодо сільського господарства на території всієї УРСР. У 1944 р. в рамках всесоюзної програми з відродження сільського господарства планувалося провести літературно-бібліографічну розробку питань щодо відновлення сільського господарства УРСР, а саме відібрати необхідний матеріал з книг, журналів, газет. Бібліотека безпосередньо брала участь у роботі галузевих науково-дослідних інститутів та станцій, надаючи окремі бібліографічні тематичні відбірки.

Директор зазначала, що впродовж 1942–1943 рр. Бібліотека не одержувала як вітчизняну, так й іноземну галузеву літературу. Саме в 1944 році планувалося поновити підписку на сільськогосподарські книги та журнали за ці роки, видання двох реферативно-бібліографічних збірників: «Стахановский опыт в социалистическом сельском хозяйстве» та «Иностранный опыт в сельском хозяйстве».

У зв'язку з поставленими завданнями комплектувалися штати установи. Так, найбільшим за своїми персональним складом виявився Бібліографічний відділ [6]. В цьому ж році було введено нові посади – методиста з обробки літератури та каталогізатора, а також підвищено заробітну платню завідуючим Іноземного відділу, Відділу абонементу, агронома-бібліотекаря і комплектатора.

Нами вперше віднайдений основний регламентуючий діяльність Бібліотеки документ – «Положення про Центральну наукову сільськогосподарську бібліотеку НКЗС УРСР», який був розроблений у 1944 р. заступником директора ЦНСГБ з наукової частини О. Ф. Корнеєвим і затверджений Народним комісаріатом земельних справ УРСР 8 серпня 1944 р. Нині цей документ зберігається у фондах ЦДАВО України [7]. Згідно з цим Положенням Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека була науковою установою, що входила до мережі НКЗС УРСР як «невід’ємний фактор науково-дослідної роботи галузевих інститутів в плані висвітлення за допомогою бібліографічно-літературного матеріалу повних та епізодичних тем стосовно усіх галузей сільського господарства» [7].

Бібліотека мала республіканське значення і діяла на території колишньої УРСР. В цьому ж документі також сказано, що ЦНСГБ як самостійна установа почала функціонувати з 1931 р. і станом на 1944 р. знаходилася в науково-методичному, організаційно-господарському, а також адміністративному та фінансовому підпорядкуванні Сектора науково-дослідних установ Наркомзему УРСР.

Згідно що з однією Постановою РНК УРСР № 678 від 17 червня 1944 р. роботу ЦНСГБ було повинстю відновлено після окупаційного режиму. Фінансування установи відбувалося за рахунок держбюджету на рівні з іншими науково-дослідними установами системи НКЗС УРСР. Бібліотека мала свою круглу печатку з надписами: навколо «Народний Комісаріат Земельних Справ УРСР» та по центру «Центральна Наукова Сільськогосподарська бібліотека».

Станом на 1944 р. структура Бібліотеки була такою (рис. 2):



Рис. 2. Організаційна структура Центральної сільськогосподарської бібліотеки НКЗС УРСР в 1944 р.

Основними завданнями установи були: 1) висвітлення тематики науково-дослідних інститутів за допомогою бібліографічно-літературного

матеріалу, складання бібліографії до найбільш актуальних питань сільського господарства того часу; 2) вивчення та узагальнення основних досягнень у сільському господарстві; 3) ознайомлення сільськогосподарських працівників з зарубіжними досягненнями у сільському господарстві; 4) популяризація нових досягнень.

Усі названі завдання ЦНСГБ реалізувала за допомогою таких способів: 1) складання бібліографії до затвердженої Наркомземом УРСР щорічної планової тематики галузевих науково-дослідних інститутів та станцій; 2) складання бібліографії до найбільш актуальних питань сільського господарства; 3) видання збірника «Стахановский опыт в социалистическом сельском хозяйстве» та реферативно-бібліографічного збірника «Иностранный опыт в сельском хозяйстве» (ці збірники видавались протягом багатьох років); 4) систематичні відсилання науково-дослідним інститутам інформації про нову зарубіжну сільськогосподарську літературу з короткими анотаціями. Крім того, до функцій бібліотеки входило обслуговування читачів книгами, журналами, газетами, бібліографічно-літературними консультаціями, а також організація виставок сільськогосподарської літератури.

Отже, в цій науковій праці на основі історіографічних та архівних джерел автором здійснено спробу розкрити основні моменти діяльності Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки у період Великої вітчизняної війни (1941–1945 рр.), доведено, що в ці роки установа не припиняла своєї діяльності, незважаючи на окупаційний режим та несприятливі умови праці. Автором доповнено історичну картину розвитку Бібліотеки в згаданий період, особливо стосовно управлінського складу, внутрішньо-організаційної структури та основних принципів роботи. Варто зауважити, що це питання є на сьогодні досить актуальним та цікавим і потребує окремого спеціального дослідження.

Список літератури: 1. *Вергунов В. А.* Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН : історія і сьогодення / В. А. Вергунов. – К. : Аграрна наука, 2007. – 480 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 20). 2. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 17, спр. 1036, арк. 82. 3. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 17, спр. 1045, арк. 166. 4. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 17, спр. 1050, арк. 267. 5. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 17, спр. 40, арк. 363–370. 6. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 18, спр. 6281, арк. 9–10. 7. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 18, спр. 6272, арк. 88–90.

Надійшла до редакції 11.10.2012 р.

УДК 617.3 – 091

Діяльність Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / А. С. Білоцерківська // Вісник НТУ «ХП». Серія: Історія науки і техніки. – Х. : НТУ «ХП», 2013. – № 68 (1041). – С. 26–32. – Бібліогр.: 7 назв.

В статье на основании проведенного автором исторического анализа освещен период деятельности Центральной научной сельскохозяйственной библиотеки в годы Великой

Отечественной войны (1941–1945 гг.) и охарактеризованы организационная структура, состав руководства и основные принципы работы учреждения.

Ключевые слова: Центральная научная сельскохозяйственная библиотека, Национальная академия аграрных наук, Великая Отечественная война, научно-исследовательский институт, фонд

The period of the activity of the Central Scientific Agricultural Library during the Great Patriotic War (1941–1945) is observed by the author's historical analysis; the organizational structure, the composition of leadership and basic principles of the organization are characterized.

Keywords: Central Scientific Agricultural Library, the National Academy of Agricultural Sciences, the Great Patriotic War, Research Institute, Foundation